

MARTA UBERMAN

Zajęcia rękodzielnicze w elementarnej edukacji dziecka trzeciej dekady XX wieku i drugiej dekady XXI wieku

Handicraft activities in elementary education of children in the third decade of the 20th century and the second decade of the 21st century

Doktor habilitowany profesor UR, Uniwersytet Rzeszowski, Wydział Pedagogiczny, Katedra Pedagogiki Przedszkolnej i Wczesnoszkolnej, Polska

Streszczenie

Celem opracowania jest próba zwrócenia uwagi na niepokojące z pedagogicznego punktu widzenia zjawisko obniżającego się poziomu zręczności manualnej dziecka. Przyczyn zaistniałej sytuacji jest prawdopodobnie wiele, przypuszcza się, że w dużym stopniu do takiego stanu rzeczy przyczynił się dominujący w edukacji intelektualizm i wszechobecna technizacja z jednej strony, a z drugiej – brak pedagogicznego zainteresowania zajęciami rękodzielniczymi.

Słowa kluczowe: programy nauczania, podstawa programowa kształcenia ogólnego dla szkół podstawowych, zajęcia rękodzielnicze, zajęcia techniczne, elementarna edukacja, dziecko.

Abstract

The discussion aims at attracting attention to a pedagogically disturbing phenomenon of a visibly lowering level of manual dexterity of children in early education. There are probably many reasons for the situation, and it is believed that it can be largely attributed to a dominating intellectualism and technical focus in elementary education on the one hand, and lack of pedagogical interest in practical activities on the other.

Key words: teaching syllabus, general education curriculum for primary schools, handicraft activities, technical activities, elementary education, child.

Wstęp

Przedmiotem opracowania jest próba ukazania przemian, jakie dokonały się w podejściu do zajęć rękodzielniczych realizowanych w ramach zajęć praktycznych w klasach I–III szkoły powszechnej III° i obecnych zajęciach technicznych w klasach I–III szkoły podstawowej. Za punkt wyjścia przyjęto trzecią dekadę

XX w. i ustawę z 11 marca 1932 r. [Dz.U. RP z 1932 r., nr 38, poz. 389], natomiast cezurą końcową jest druga dekada XXI w. i rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z 30 maja 2014 roku [Dz.U. z 2014 r., poz. 803].

Dzisiaj nie doceniamy zajęć rękodzielniczych w edukacji. A przecież jeśli sami nie doświadczymy tego – pisze L. Vives – „co służy jakimkolwiek celowi praktycznemu, to nigdy tego nie będziemy umieć zastosować, choćby teoretycznie mieć jak najjaśniejsze pojęcie. Kto do jakiejś rzeczy nie przyłożył konkretnie ręki, jest takim samym ignorantem, jak ten, kto o niej wcale nie słyszał: bez wyćwiczenia w malowaniu, szyciu, przędzeniu ludzie okażą się całkiem bezradni, nawet gdyby znali teoretycznie prawa tych sztuk” [1968: 194].

Podjęta problematyka badawcza skupia się na treściach nauczania zajęć rękodzielniczych zawartych w programie nauczania dla przedmiotu zajęcia praktyczne dla klas I–III szkoły powszechnej III⁰ wprowadzonych do planu nauczania reformą J. Jędrzejewicza [Dz.U. z 1932 r., nr 38, poz. 389] oraz treściach nauczania zajęć technicznych znajdujących się w obowiązującej podstawie programowej kształcenia ogólnego dla szkół podstawowych [Dz.U. z 2014 r., poz. 803, zał. 2].

Rozwinięcie

Podstawę organizacyjną i programową ustroju szkolnictwa w myśl ustawy z 11 marca 1932 roku stanowiła 7-letnia szkoła powszechna III⁰ [Uberman 2009: 30]. Nowy program nauki dla publicznych szkół powszechnych III⁰ z polskim językiem nauczania obowiązywał od roku szkolnego 1934/35. Według tygodniowego planu godzin na realizację zajęć praktycznych przeznaczono kolejno: w klasie I – 2 godz. ćwiczeń, w klasie II – 3 godz. ćwiczeń, w klasach: III, IV, V, VI i VII – po 4 godz. ćwiczeń [*Program nauki...* 1936: 3].

Treści nauczania podzielone zostały na dwa działy: pierwszy – zajęć z zakresu kultury życia codziennego i drugi – zajęć rękodzielniczych. Założono, że celem nauczania przedmiotu będzie m.in. kształcenie zmysłów i usprawnianie rąk, rozwinięcie zdolności konstrukcyjnych, życiowej zaradności, samodzielności, spostrzegawczości, wytrwałości i dokładności w pracy oraz opanowanie technik pracy ręcznej występujących w zajęciach rękodzielniczych w zakresie dostosowanym do wieku ucznia i warunków szkoły, a także ukształtowanie właściwych przyzwyczajeń w zakresie kultury życia codziennego, rozbudzenie zamiłowania do pracy fizycznej i wzbudzenie dla niej szacunku [*Program nauki...* 1936: 385].

W uwagach końcowych wskazano na potrzebę ścisłego powiązania nauki i zabawy z praktyką dnia codziennego. Zwrócono uwagę na potrzebę rozbudzenia zainteresowania dla otaczającego dziecko „rzeczywistego życia, dla potrzeb jego własnych, szkoły, domu i środowiska, kierując jego uwagę na prace, za

pomocą których mogłoby potrzeby te zaspokajać w granicach swoich sił fizycznych i umysłowych” [*Program nauki...* 1936: 385].

Analiza treści nauczania w zakresie zajęć rękodzielniczych przeznaczonych dla klasy I wykazała, że podstawowe czynności dziecka koncentrują się wokół wytwarzania prostych zabawek i przedmiotów związanych z jego edukacją i wychowaniem. Do prac rękodzielniczych zalecano różne materiały, m.in. kasztany, żołądzie, jarzębinę, szyszki, fasolę, korki, patyczki, różnego rodzaju pudełka, papiery, bibuły, gazety, wydmuszki, glinę, plastelinę, zapisane zeszyty, gałganki, skrawki tkanin, koraliki, włóczkę, nici, sznurek, drucik itd. W wykazie narzędzi znalazły się: nożyczki, nożyki, kolce i linijki. Podano przykładowe tematy ćwiczeń: koszyczki, łódeczki, ptaszki, łańcuchy, korale (z jarzębiny), laleczki z roślin („panny z maku”), zwierzątka i pajace z plasteliny, gliny, wosku, chorągiewki, wiatraczki, kubki, trzaskawki, koperty, latarenki, jaskółki itd. wykonane z papieru; laleczki z gałganków i włóczki; ozdoby choinkowe oraz wiązanki z kwiatów i wianki. Dziecko kończące klasę I powinno nabyć umiejętność zaginania i rwania według linii prostej papieru i bibuły, łączenia różnych materiałów klejem, drucikiem, sznurkiem. W uwagach wskazano na potrzebę korelacji zajęć z językiem polskim i matematyką. Obowiązkiem nauczyciela było zabezpieczenie narzędzi, zadbanie o dostateczną ilość materiałów oraz zapewnienie swobodnej i radosnej atmosfery przy pracy [*Program nauki...* 1936: 17].

W klasie II, podobnie jak w klasie I, treści nauczania skupiały się wokół wytwarzania prostych zabawek i przedmiotów z podkreśleniem, że zmienia się ich przeznaczenie. Teraz według założeń programowych powinny one ściśle wiązać się z pracą i życiem w szkole. Wzbogacił się również wykaz zalecanych materiałów. Obok tych wymienionych w klasie I pojawiają się kolejne: karton różnobarwny (okładki zapisanych zeszytów), opłatki, kawałki tektury oraz wyszczególnione gatunki bibuły (gładka, karbowana), papier szary do pakowania. Rozwinął się również spis narzędzi, w którym wyszczególniono m.in. miarki centymetrowe, nożyczki, nożyki i kolce. Podane przykłady tematów i zadań realizacyjnych po części powtarzają się z tematami klasy I. Do nowych zadań tematycznych należą: koszyczki z materiałów roślinnych, wyszczególniono: z kasztana, głąba kapusty), mebelki dla lalek z kartonu, zabawki z kartonu lub papieru, tj. samoloty, okręty, latawce, maski, lampiony, tarcze zegarowe, najprostsze teczki na rysunki, torebki na nasiona, lalki i pajaki ze słomy, „światy” z opłatków, ozdoby choinkowe, tworzenie bukietów i wianków oraz obkładanie papierem pakowym lub gazetowym zeszytów i książek, obkładanie papierem i wiązanie paczek „w sposób handlowy” [*Program nauki...* 1936: 39]. W wyniku nauczania dziecko powinno nabyć umiejętności cięcia, zaginania i klejenia różnego rodzaju papierów i kartonów, obkładania papierem zeszytów i książek, samodzielnego i zręcznego obwiązywania sznurkiem małych paczek oraz wykorzystywania dla celów zabawowych różnych materiałów przyrodniczych [*Program nauki...*

1936: 40]. W uwagach realizacyjnych zaznaczono, że należy zwracać uwagę na umiejętne posługiwanie się narzędziami zgodnie z ich przeznaczeniem, estetyczne wykonywanie prac oraz nieingerencję w twórcze działania dziecka. Podkreśla się jego pomysłowość w ujęciu tematu, zaradność i samodzielność. Nauczyciel ma służyć radą i dbać o bezpieczeństwo i higienę pracy.

W klasie III treści nauczania, podobnie jak w klasie II, skupiają się na wytwarzaniu z różnych materiałów zabawek i przedmiotów związanych z pracą i życiem szkoły [*Program nauki...* 1936: 67]. Zmianie uległ wykaz materiałów zalecanych do zajęć. Obok tych już znanych i wykorzystywanych podano nowe, m.in. surówkę (naturalne płótno lniane), perkal (płótno bawełniane o splocie płóciennym), tekturę rolowaną, słomę, sitowie, rogożynę (pałkę wodną), gałązki wierzby i bzu dzikiego, orzechy. Wzbogacił się spis narzędzi. Po raz pierwszy wymienione zostały: igły, napastrki, węgielnice (kątowniki), młoteczki oraz wymieniane już poprzednio miarki centymetrowe, nożyczki, nożyki i kolce. Pojawiły się nowe zadania tematyczne i nowe czynności: obrębianie chusteczki do nosa, ręcznika lub serwetki; przyszywanie guzików i wieszadeł; szycie worka na śniadanie. Wzbudzenie zainteresowania czynnością szycia przewidywało dodatkowe zadania – dla dziewczynek szycie ubrań dla lalek, a dla chłopców szycie piłek do zabawy. Zalecano, aby każde dziecko bez względu na płeć miało możliwość poznania ściegów podstawowych tj.: przed igłą, za igłą, stebnówkę ręczną, ścieg obrębowy ze szwem pojedynczym oraz tzw. obrzucaniem. Oprócz nauki szycia, która w treściach nauczania w klasie III miała priorytetowe znaczenie, należało realizować również inne zadania tematyczne. Wśród nich wymieniono, m.in.: tabliczki na napisy, kalendarzyki ścienne, tarcze zegarowe, loteryjki obrazkowe, szopkę projektowaną przez dzieci z figurkami z różnych materiałów, pasy i czapki dla kołędników zdobione wycinankami, mebelki i zabawki z tektury rolowanej (falistej), koszyczki i wiatraczki ze słomy, piszczałki, fujarki z wierzby czy bzu dzikiego, kapelusz z sitowia, dzbanuszki i ptaszki z wydmuszek, barwienie i zdobienie jajek itd.

Tak jak w klasach poprzednich treści nauczania przewidywały prostą naprawę zabawek i naczyń poprzez sklejanie, zszywanie i drutowanie. Kończąc klasę III dziecko powinno umieć: przyszyć guzik, wieszadełko, sprawnie posługiwać się igłą i szyc podstawowymi ściegami, opanować czynność cięcia i łączenia (do wyboru) albo papieru, kartonu i tektury albo cięcia i plecenia słomy, rogożyny i sitowia w zależności od tego, który rodzaj materiałów dominował w całorocznej pracy i doborze zadań tematycznych. W uwagach odniesiono się do nauki szycia, zaznaczając, że jest to ważna umiejętność potrzebna w codziennym życiu. Zwrócono uwagę na potrzebę zmiany charakteru zajęć wynikającą z rozwoju dziecka, które teraz wyraźnie przestaje się już „zadawałać iluzijnym dopełnianiem rzeczywistości w zakresie zabawek i zaczyna badać, składać, próbować – ujawnia się silna tendencja do zdobywania wiadomości, do opanowania

materiału przez «majsterkowanie»» [*Program nauki...* 1936: 69]. Owo naturalne dążenie należy – zaznaczono – wykorzystać zarówno przy wytwarzaniu nowych form, jak i przy prostych naprawach zabawek, naczyń itd., podkreślając użyteczność podejmowanej pracy rąk dla otoczenia. Odniesiono się również do zajęć o tematyce regionalnej (np. stroje dla kołędników, czapki, pasy, barwienie jajek wielkanocnych itd.) ważnej dla kultywowania tradycji regionalnych, narodowych, religijnych. Przestrzegano przed „pokusą” narzucania dziecku własnych pomysłów oraz ingerowania w jego twórcze działanie [*Program nauki...* 1936: 69].

Druga dekada XX w. wniosła zmiany w podstawie programowej wychowania przedszkolnego oraz kształcenia ogólnego w poszczególnych typach szkół. Analiza porównawcza treści nauczania zajęć rękodzielniczych dla klas I–III szkoły powszechnej III⁰ i obowiązujących obecnie treści nauczania zajęć technicznych dla klas I–III szkoły podstawowej wykazuje, że są one pewnym sensie porównywalne w zakresie podstaw wiedzy o środowisku technicznym. Dziecko dawne i dziecko teraźniejsze, kończąc klasę III szkoły podstawowej, powinno orientować się w sposobach wytwarzania przedmiotów codziennego użytku; dawne dziecko powinno nabyć umiejętności rozpoznawania urządzeń technicznych, teraźniejsze oprócz tego powinno jeszcze określać ich wartość z punktu widzenia cech użytkowych, ekonomicznych i estetycznych. W zakresie działania praktycznego treści nauczania dawnych zajęć rękodzielniczych w stosunku do obecnych są bogatsze pod względem zadań tematycznych, czynności zręcznościowych, warsztatowych i materiałowych. Teraźniejsze dziecko, kończąc klasę III, powinno posiadać umiejętność: odmierzania potrzebnej ilości materiału, cięcia papieru i tektury, montażu modeli papierowych i z tworzyw sztucznych, korzystając z prostych instrukcji i schematów rysunkowych (tu wymienia się m.in.: budowanie latawców, makiet domów, mostów, modeli samochodów, samolotów itd.) oraz umiejętność montażu obwodów elektrycznych, szeregowych i równoległych z wykorzystaniem gotowych zestawów (pod warunkiem że szkoła posiada takowe). Dawne dziecko nie korzystało z gotowych modeli i zestawów, samodzielnie według własnego pomysłu, zręczności i zaradności wytwarzało wymieniane dzisiaj modele. Podkreślenia wymaga fakt, że nabywało ono cennej umiejętności praktycznego majsterkowania (naprawa zabawek, naczyń), konstruowania, uczyło się podstaw szycia, wykorzystywania różnych materiałów i narzędzi w tworzeniu form użytecznych. Zajęcia rękodzielnicze były dziecku bliskie, ponieważ dotyczyły rzeczywistości dnia codziennego, zwyczajnie przygotowywały do życia. Dawne dziecko w klasie I samodzielnie sznurowało buty, a dziecko teraźniejsze ma zazwyczaj problem, w klasie III kroić chleb, przyszywać guziki, potrafiło samodzielnie stworzyć model latawca czy obszyć chusteczkę dla mamy. Dzisiaj brzmi to nieprawdopodobnie. Czynności rękodzielnicze nie tylko rozwijały zręczność jego rąk, ale również umysł, uczyły samodzielności i zaradności w kategorii praktycznego działania.

Wnioski

Nie wyjaśniam wielu prawd oczywistych. Zatrzymam się przy niektórych z nich. Pewne mądre przysłowie mówi, że nie można napić osła, któremu pić się nie chce – nie można nikogo zmusić do prac rękodzielniczych, szczególnie dziecka, zanim nie zostanie wzbudzone zainteresowanie przejawiające się potrzebą wiedzy lub działania. Wyczarowując świat nowych form, dziecko cieszy się swoją twórczością. Radość wyraża w tym, że stara się wytworzyć przedmioty celowe, użyteczne i estetyczne. To głęboko ludzkie dążenie jest nieodłączne od prawdziwego rękodzielnictwa. Garncarz, który ulepi swój garnek, patrzy na swoje dzieło z zachwytem, dumą, uczuciem. Podobnie odczuwa dziecko. Zajęcia rękodzielnicze powinny mieć charakter swobodnego wypowiedzania się, oczywiście z zachowaniem podstaw warsztatu rękodzielniczego, technicznego oraz zasad bezpieczeństwa i higieny pracy, co wielokrotnie podkreślano w treściach nauczania zajęć rękodzielniczych i teraźniejszych zajęć technicznych, choć w tych ostatnich dominują schematy, modele i wzory. A przy tym wszystkim należy mieć świadomość, że na poziomie elementarnym poprawność warsztatowa ustępuje miejsca zainteresowaniu, pomysłowości i twórczości dziecka. Nabywanie zręczności rąk, wdrażanie do umiejętnego i sprawnego posługiwania się prostymi narzędziami nie oznacza, że kształcimy przyszłego rzemieślnika, jak obawiano się w latach 50. XX w. [zob. Kiernicki, Szaniawski 1956: 1–11]. Podobnie jak nauka matematyki nie warunkuje kształcenia ekonomistów, tak samo zajęcia rękodzielnicze nie prowadzą do kształcenia rękodzielników, a jedynie do teoretycznego i praktycznego poznania prostych narzędzi i czynności wynikających z rzeczywistości codziennej, z szeroko pojmowanego stymulowania rozwoju umysłowego, manualnego i motorycznego dziecka.

Tworząc autorski program kształcenia zintegrowanego, odwołując się do treści zajęć technicznych, plastyki i innych, miejmy na uwadze również zajęcia rękodzielnicze. Wzbudźmy zainteresowanie twórczą pracą rąk ludzkich, zawsze mając na uwadze dobro dziecka. Pomyślmy, że nie tylko klawiatura smartfona czy laptopa, ale też nożyczki, igły, druty, sznurki, tkaniny, kamyki i inne mogą przyczynić się do twórczego i manualnego rozwoju dziecka. Niech ma ono poczucie sprawstwa, niech poczuje, że jest twórcą, zręcznym, pomysłowym i zaradnym „Dobromirem”, że samo potrafi!

W praktyce pedagogicznej miejmy na uwadze, że „kiedy nasze dzieci dorastają, to mamy z nimi same problemy, a one z otaczającym je światem. Dzieci niewiele bowiem potrafią, bo wszystko podaje się im w gotowej formie i estetyce, do jednorazowego zastosowania, wklejenia. Nic dziwnego, że nie potrafią wycinać, malować, kleić, kreatywnie manipulować różnymi materiałami, skoro przewidziane dla nich zeszyty ćwiczeń nie sprzyjają doskonaleniu umiejętności posługiwania się ręką, lecz ją wyłącza z własnej aktywności [<http://sliwerski-pedagog.blog.com/2012/12/czy-m-jest-dzisiaj-wychowanie-praktyczne.html>].

Kierujmy się myślą, że potrzebą teraźniejszości jest otworzenie „dzieci na realne możliwości codziennego świata ich życia, a nie świata wirtualnego. To ma ogromne znaczenie także w procesie wychowania rodzinnego. Ręka jest głównym narzędziem człowieka. Zajęcia ręczne są kluczowe w rozwoju mózgu dziecka. Może ono dzięki nim odkrywać relacje społeczne, poznawać strukturę i znaczenie przedmiotów, narzędzi, funkcje rzeczy. Zajęcia praktyczne są doświadczeniem rzeczywistości materialnej, które prowadzi do świata rozwoju duchowego osoby [<http://sliwerski-pedagog.blog.com/2012/12/czy-m-jest-dzisiaj-wychowanie-praktyczne.html>].

Pomyślmy, że dzięki współdziałaniu ręki i mózgu człowiek stał się zdolny do wykonywania coraz bardziej złożonych czynności, do wyznaczania i osiągnięcia coraz wyższych celów. Wystarczy więc zainteresować się, poznać i zrozumieć, aby zwyczajnie chcieć.

Literatura

<http://sliwerski-pedagog.blog.com/2012/12/czy-m-jest-dzisiaj-wychowanie-praktyczne.html>/dostęp wielokrotny.

https://men.gov.pl/wp-content/uploads/2014/08/zalacznik_2.pdf/dostęp wielokrotny.

<https://men.gov.pl/zycie-szkoly/ksztalcenie-ogolne/podstawa-programowa/rozporzadzenie-ministra-edukacji-narodowej/> dostęp wielokrotny.

Kiernicki B., Szaniawski I. (1956), *Od narzędzia prostego do maszyny*, „Rysunek i Praca Ręczna” nr 1.

Program nauki w publicznych szkołach powszechnych trzeciego stopnia z polskim językiem nauczania (Tymczasowy) (1936), Lwów.

Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z 30 maja 2014 r. zmieniające rozporządzenie w sprawie podstawy programowej wychowania przedszkolnego oraz kształcenia ogólnego w poszczególnych typach szkół, Dz.U. z 2014 r., poz. 803, zał. 2.

Uberman M., *Z historii szkolnictwa pedagogicznego w Polsce. Kształcenie nauczycieli rysunku, wychowania plastycznego, plastyki na potrzeby szkolnictwa podstawowego w latach 1944–1989*, Rzeszów 2009.

Ustawa z 11 marca 1932 r. o ustroju szkolnym, Dz.U. RP z 1932 r., nr 38, poz. 389.